

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Кафедра української мови

«До захисту допускаю»

завідувач кафедри української мови,

доктор філологічних наук, професор

_____ Віра КОТОВИЧ

«_____» _____ 2025 року

**«Початкова граматики української мови» Олени Курило
та її роль у формуванні мовної особистості здобувача
загальної середньої освіти**

Освітня програма: Середня освіта (Українська мова і література)

Спеціальність 014 Середня освіта (Українська мова і література)

Магістерська робота

на здобуття кваліфікації: Магістр середньої освіти.

Вчитель української мови і літератури.

Автор роботи – **Ольга ГУЛИЧ**

_____ *підпис*

Науковий керівник – док. філол. наук, проф. **Петро МАЦЬКІВ**

_____ *підпис*

Дрогобич, 2025

Захист магістерської роботи

**«Початкова граматики української мови» Олени Курило та її
роль у формуванні мовної особистості здобувача загальної
середньої освіти**

(тема роботи)

Оцінка за стобальною шкалою:

Оцінка за національною чотирибальною шкалою:

Коротка мотивація захисту:

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Голова ЕК

дата

підпис

ім'я, прізвище

Секретар

EK

підпис

ім'я, прізвище

АНОТАЦІЯ

Ольга ГУЛИЧ. «Початкова граматики української мови» Олени Курило та її роль у формуванні мовної особистості здобувача загальної середньої освіти

Магістерська робота присвячена аналізу «Початкової граматики української мови» Олени Курило як фундаментальної праці, що мала значний вплив на становлення української мовної освіти та методики навчання. У дослідженні висвітлено лінгводидактичні засади, структурні особливості та змістові новації граматики, які забезпечили їй провідну роль у формуванні науково обґрунтованої системи навчання української мови в школі.

Особливу увагу зосереджено на потенціалі «Початкової граматики української мови» у формуванні мовної особистості сучасного здобувача загальної середньої освіти.

Доведено, що запропонована мовознавицею система подання навчального матеріалу сприяє розвитку свідомого ставлення до мовних явищ, формуванню граматичних умінь, мовленнєвої компетентності та позитивної мотивації до вивчення української мови. У роботі також представлено методичні рекомендації щодо інтеграції ідей Олени Курило в сучасний освітній процес. Така інтеграція здатна підвищити ефективність вивчення мови та сприяє вихованню культурно й національно свідомої особистості.

ABSTRACT

Olga HULYCH. "Initial Grammar of the Ukrainian Language" by Olena Kurylo and its Role in the Formation of the Language Personality of a Secondary Education Student

In the master thesis is devoted to the analysis of Olena Kurylo's "Elementary Grammar of the Ukrainian Language" as a fundamental work that had a significant influence on the formation of Ukrainian language education and teaching methods. The study highlights the linguodidactic principles, structural features, and substantive innovations of grammar, which have provided it with a leading role in the formation of a scientifically sound system of teaching the Ukrainian language at school.

Particular attention is focused on the potential of the "Initial Grammar of the Ukrainian Language" in the formation of the linguistic personality of a modern secondary education student.

It has been proven that the system of presenting educational material proposed by the linguist contributes to the development of a conscious attitude towards linguistic phenomena, the formation of grammatical skills, speech competence, and positive motivation for learning the Ukrainian language. The paper also presents methodological recommendations for integrating Olena Kurylo's ideas into the modern educational process. Such integration can increase the effectiveness of language learning and contribute to the upbringing of a culturally and nationally conscious individual.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИКИ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ.....	10
I.1. Розвиток української граматичної думки у XIX–XX ст. та погляди Олени Курило на формування мовної норми.....	10
I.2. Педагогічні й лінгвістичні ідеї, що передували створенню «Початкової граматики української мови» Олени Курило.....	15
I.3. Сучасні підходи до вивчення граматики в закладах загальної середньої освіти.....	19
I.4. Концепт «мовної особистості» в сучасній лінгвістиці та мовній освіті.	21
РОЗДІЛ II. «ПОЧАТКОВА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ОЛЕНИ КУРИЛО У КОНТЕКСТІ ЛІНГВОДИДАКТИЧНИХ ПОШУКІВ.....	26
II.1. Структура, зміст, методологічні принципи та лінгвістичні інновації «Початкової граматики української мови» Олени Курило.....	26
II.2. Роль підручника у стандартизації та унормуванні української мови.	32
II.3. Порівняльний аналіз «Початкової граматики української мови» із сучасними підручниками для закладів загальної середньої освіти.....	35
РОЗДІЛ III. ВПЛИВ ІДЕЙ ОЛЕНИ КУРИЛО НА ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗДОБУВАЧА ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	40
III.1. Мовна особистість здобувача освіти: структура, рівні, компетентності.....	40
III.2. Шляхи інтеграції напрацювань Олени Курило в сучасний урок української мови.....	45
III.3. Методичний комплекс вправ, укладений на основі принципів «Початкової граматики української мови» Олени Курило.....	48
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	56

ВСТУП

Сучасна мовна освіта зорієнтована на формування компетентної, мовно свідомої, культуромовної особистості, здатної до грамотного, усвідомленого та творчого використання української мови як державної у всіх сферах суспільного життя. У контексті трансформації закладів загальної середньої освіти з їх подальшою професіоналізацією та профілізацією, реалізації Нової української школи, Концепції мовної освіти та стандартів загальної середньої освіти значно актуалізується проблема пошуку ефективних лінгводидактичних засобів. Йдеться про такі засоби, які забезпечують формування в здобувачів освіти системних знань із граматики, розвиток мовленнєвих умінь і навичок, світоглядне й ціннісне ставлення до українського слова. Граматика, будучи ядром мовної системи, виступає тією основою, на якій вибудовується мовна компетентність здобувачів освіти, а отже – і їхня мовна особистість.

У цьому контексті особливого значення набуває звернення до спадщини класиків українського мовознавства, зокрема до праць Олени Курило – визначної лінгвістки, діалектолога, лексикографа, педагога, чия діяльність відіграла фундаментальну роль у становленні української національної норми та розвитку методики викладання мови в першій третині ХХ століття. Її праця «Початкова граматика української мови» стала однією з найбільш ґрунтовних і новаторських спроб кодифікації граматичної системи української мови, створеною на засадах наукової об'єктивності, орієнтації на живе мовлення та водночас на потреби шкільної освіти. У передмові до сучасного видання праці Олени Курило, яке побачило світ 2007 р. у тернопільському видавництві «Підручники і посібники», Д. Бучко пише: «Більше шістдесяти років радянські ідеологи суворо забороняли згадувати й ім'я Олени Борисівни Курило – винятково обдарованої вченої, прекрасного педагога, дослідника українських діалектів, української термінології, української етнографії (вона була першим ученим, яка уклала програму для збирання українських народних жестів,

міміки, вигуків і дитячої мови, глибоким знавцем норм української літературної мови)» [13, 3]. Однак через роки праця цієї непересічної мовознавці повернулася до українського читача, поціновувачів та дослідників рідної мови.

Актуальність роботи зумовлена кількома ключовими чинниками. По-перше, в умовах оновлення змісту мовної освіти та посилення компетентнісного підходу значущим є повернення до джерел української граматичної школи, що вибудовувалися на ідеях національної свідомості, наукової системності та педагогічної доцільності. Праця Олени Курило є класичною, але недостатньо осмисленою у сучасному напрямі гуманітарних наук. У ній знаходимо ті принципи, які й нині визначають ефективність формування мовної особистості: доступність, наочність, опора на живу мову, формування свідомого ставлення до мовних норм, увага до граматичних закономірностей у їхній системності.

По-друге, формування мовної особистості визначається чинною державною освітньою політикою як одна з ключових цілей навчання української мови. Тож актуальним є з'ясування того, як класичні граматичні праці, зокрема «Початкова граматика української мови», можуть бути інтегровані в сучасний освітній процес, що саме з напрацювань Олени Курило зберігає найбільшу методичну й дидактичну цінність.

По-третє, у сучасній школі спостережено проблему недостатньої сформованості граматичних навичок та вмінь застосовувати граматичні знання в реальному мовленні. Це потребує перегляду теоретичних підходів до навчання граматики, а також осмислення історичних моделей, які довели свою ефективність. Граматика Олени Курило може стати одним із таких джерел.

Отже, актуальність нашої магістерської роботи пояснюємо потребою комплексного переосмислення лінгводидактичної спадщини Олени Курило; визначенням можливостей «Початкова граматика української мови» у формуванні мовної особистості здобувачів освіти; інтеграцією класичних педагогічних моделей у сучасний освітній простір.

Тема магістерської роботи узгоджується з низкою державних і наукових програм, а саме: Концепцією Нової української школи, що підкреслює необхідність формування компетентної мовної особистості, здатної критично мислити й продуктивно комунікувати; Державним стандартом базової середньої освіти, у якому граматична компетентність визначається складником мовно-комунікативної; Концепцією мовної освіти України, де наголошено на важливості формування культури української мови на основі глибинних мовних закономірностей.

Мета роботи – комплексно проаналізувати «Початкову граматику української мови» Олени Курило та визначити її значення для формування мовної особистості здобувача загальної середньої освіти в умовах сучасної української школи.

Для досягнення мети поставлено такі **завдання**:

- 1) проаналізувати наукову та навчально-методичну літературу з проблеми дослідження;
- 2) проаналізувати структуру, зміст і методологічні принципи праці Олени Курило «Початкова граматика української мови»;
- 3) розкрити інноваційність і дидактичну спрямованість граматики Олени Курило;
- 4) виявити потенціал «Початкової граматики української мови» у розвитку мовної компетентності здобувачів загальної середньої освіти сучасної школи;
- 5) розробити методичні рекомендації щодо використання ідей Олени Курило в освітньому процесі;
- 6) узагальнити значення праці Олени Курило в контексті сучасної методики навчання української мови.

Об'єкт дослідження – процес формування мовної особистості здобувача загальної середньої освіти на уроках української мови.

Предмет дослідження – «Початкова граматики української мови» Олени Курило та її лінгводидактичний потенціал для формування мовної особистості здобувача загальної середньої освіти.

Наукова новизна магістерської роботи полягає в тому, що в ній уперше здійснено комплексний аналіз «Початкової граматики української мови» Олени Курило в контексті сучасної трансформації закладів загальної середньої освіти з їх подальшою професіоналізацією та профілізацією; визначено дидактичні принципи, які можуть бути адаптовані до освітніх програм НУШ; здійснено зіставлення граматичного матеріалу підручника Олени Курило з сучасними шкільними вимогами та підручниками; запропоновано методичний комплекс вправ, розроблений на основі концепції «Початкової граматики української мови».

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні уявлень про історію української граматичної думки; висвітленні принципів «Початкової граматики української мови» Олени Курило як моделі, релевантної сучасним освітнім підходам; опрацюванні концепції мовної особистості у зв'язку з граматичною компетентністю.

Практичне значення магістерської роботи полягає в можливості використання результатів дослідження у викладанні української мови в школі; у створенні авторських вправ і методичних розробок на основі ідей Олени Курило; застосуванні матеріалів роботи при вивченні курсу «Новітні підходи до навчання української мови в закладах загальної середньої освіти».

Методи дослідження: для виконання поставлених завдань використано комплекс методів: *описовий* – для аналізу мовних і граматичних явищ у праці Олени Курило; *порівняльний* – для зіставлення «Початкової граматики української мови» Олени Курило з сучасними підручниками; *історико-лінгвістичний* – для розкриття розвитку поглядів на граматику; *контент-аналіз* – для виявлення дидактичного потенціалу граматики; *педагогічне моделювання* – для створення системи вправ і рекомендацій; *узагальнення та систематизація* – для формування висновків.

Апробація роботи. Основні положення магістерської роботи заслухані та обговорені на засіданні кафедри української мови; за матеріалами дослідження підготовлено статтю «Початкова граматики української мови» Олени Курило – підручник для мільйонів українських дітей».

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури. У першому розділі подано теоретичні основи дослідження: розвиток української граматичної думки, погляди Олени Курило, сучасне розуміння мовної особистості. Другий розділ присвячений структурно-змістовому та лінгводидактичному аналізу «Початкової граматики української мови». У третьому розділі проаналізовано можливості використання ідей Олени Курило в сучасному навчанні та подано авторський методичний комплекс вправ. У висновках узагальнено результати дослідження, подано рекомендації й перспективи подальших студій.

РОЗДІЛ І.

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИКИ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

І.1. Розвиток української граматичної думки у ХІХ–ХХ ст. та погляди Олени Курило на формування мовної норми

Розвиток української граматичної думки у ХІХ–ХХ ст. був складним і багатограним процесом, що відбувався в умовах політичної несвободи, заборон українського друку й тривалого перебування української мови поза межами державної підтримки. Незважаючи на це, упродовж ХІХ ст. формується підґрунтя для наукового осмислення структури української мови, появи перших граматик, словників, мовознавчих студій, які згодом стали базою для становлення сучасної української норми.

Серед ключових постатей ХІХ ст. виокремлюють О. Павловського, П. Куліша, М. Максимовича, І. Верхратського, які намагалися описати фонетичну й граматичну систему української мови, утвердити правописні засади, визначити відмінність української від інших слов'янських мов. Їхні граматики, хоча й не були системними у сучасному розумінні, а здебільшого мали описовий характер, але свого дидактичного значення не втратили і сьогодні.

Початок ХХ ст. став переломним: після революційних подій та піднесення національного руху виникає нагальна потреба створити науково обґрунтовані граматики та підручники з української мови. Саме в цей період працюють А. Кримський, Є. Тимченко, О. Синявський, С. Смаль-Стоцький та ін. Їхні праці заклали теоретичну основу сучасної української граматичної науки.

На цьому тлі особливо вирізняється діяльність Олени Курило, яка зуміла поєднати академічну лінгвістичну науку з орієнтацією на живу народну мову та з методичною спрямованістю на школу, прагнула унормувати українську літературну мову відповідно до її внутрішніх закономірностей. Праці Олени

Курило стали фундаментом не лише для становлення українського мовознавства, а й для розвитку методики викладання української мови, що в контексті формування мовної особистості сучасного здобувача освіти робить надзвичайно актуальним її внесок.

Науково-граматичні пошуки кінця XIX – першої третини XX ст. поступово переходили від описових мовних нотаток до системного наукового аналізу. Такий аналіз передбачав виділення основних структурних рівнів мови (фонетика, морфологія, словотвір, синтаксис); порівняльно-історичний аналіз у межах слов'янського мовного континууму; нормалізацію української літературної мови; створення підручників для шкіл та академічних навчальних закладів, що мали бути легітимовані державними структурами [15, 23].

У 20–30-х роках XX ст. розгортається активна мовознавча дискусія щодо меж української літературної норми, джерел унормування (народна мова vs. мова письменників), ролі діалектів у формуванні загальнонаціональної норми тощо.

Саме в цей період з'являються праці Олени Курило, які мають особливе значення для становлення граматичної думки, оскільки вони систематизували шкільну граматику, підкреслили важливість опори на органічні закономірності мови, відмежували українську граматику від русифікаційних впливів, виробили правила, які стали частиною «харківського правопису» 1927 р.

«Багата й плідна наукова праця Олени Курило в роках 1921–31, – пише Ю.Шевельов, – була зв'язана з Академією Наук. Спрямованість і широта її наукових інтересів задокументована її працями того часу» [29, 95]. Олена Курило – одна з найяскравіших постатей українського мовознавства першої половини XX ст., науковиця, яка сформувала цілісну концепцію розвитку української мови й заклала засади наукової й шкільної граматики. Її праці формують три ключові напрями: *лінгвістичний* з докладним описом фонетики, морфології, синтаксису української мови, аналізом історії мовних форм; визначенням закономірностей розвитку граматичної системи; *нормативний*, який визначав формулювання правил української літературної мови; боротьбу з

калькуванням і русифікацією; унормування правописних, словотвірних і синтаксичних структур; *методичний*, що включав у себе розроблення шкільної граматики; створення вправ і текстів для мовного розвитку; орієнтацію на формування мовної особистості школяра [27, 28].

Сама Олена Курило зазначала, що мовна норма має бути «вишукана з самого духу української мови, а не накладена чужими рамцями» [14, 128]. У вступному слові до «Початкової граматики української мови» вона стверджувала: «Українська мова має свої усталені звичаї, свій лад і свою стихію. Тому кожне правило повинно відповідати тому, як жива мова творила й творить форми» [13, 6].

Отже, для Олени Курило українська мова – це передусім жива система, що розвивається за власними закономірностями. Вона наголошувала: «Найпевнішим дороговказом для нормування нашої мови мусить бути народне мовлення, бо воно найліпше зберегло питомі риси української стихії» [14, 129]. Учена відкидала будь-яке механічне наближення української мови до російської чи польської, адже, за її словами, «чужий зразок завжди силує й ламає природний хід розвитку мови» [14, 129]. Вона підкреслює також важливість українських діалектів як джерела літературної норми: «Діалекти – то скарбниця старовинних і нових мовних засобів; вони допомагають відчутти справжній лад української мови» [13, 17]. Тож на відміну від деяких сучасників, які вважали діалекти перешкодою, Олена Курило бачила в них потенціал для розбудови національної норми.

Науковиця чітко окреслює ті риси, що відрізняють українську мову від інших слов'янських, зокрема: милозвучність і уникання скупчення приголосних; активність дієслівного способу вираження; аналітичні й синтетичні форми майбутнього часу; розгалужену систему звертань; характерний словотвір із суфіксами *-енн-*, *-инн-*, *-ист-*, *-івк-*, *-ець*, *-к(а)* тощо. «Українська мова вибудувала свої виражальні засоби по-своєму, і в тих засобах відбивається її окремішність» [14, 130].

У працях Олени Курило провідним є принцип природності мовної норми, що означає обов'язкове врахування історичного розвитку мови; відштовхування від ужитку мовців; уникнення штучності; відмову від механічного калькування конструкцій інших мов.

У виданні «Уваги до сучасної української літературної мови» вона наголошує: «Не все те добре й природне, що схоже на російське; українська мова має свої власні способи вислову, і їх треба доглядати й розвивати» [14, 128].

Олена Курило активно боролася з русизмами, полонізмами, кальками. Вона вводить поняття «мовної чистоти» та «органічності»: «Коли маємо добрий український відповідник, то позичений вислів є непотрібний і шкідливий, бо затемнює наше власне слово» [14, 130]. Це стало основою для мовної політики 1920-х років і для формування «харківського правопису».

Великий внесок Олена Курило здійснила у сферу синтаксису. Вона запровадила поділ на складнопідрядні конструкції (з'ясувальні, означальні, обставинні) та внормувала пунктуаційні правила, які й нині є актуальними. «Український синтаксис не терпить надмірної громіздкості: наш лад речення тягнеться до ясности, простоти і природности вислову», наголошувала дослідниця [13, 24].

Основою милозвучності української мови вчена небезпідставно вважала українську фонетику: «Милозвучність – не прикраса, а внутрішній закон української мови» [14, 131]. Це зумовлено чергуванням голосних, уникненням збігу приголосних, вживанням вставних голосних (о, е), що давно вже стало нормою шкільних граматик.

Головним дидактичним здобутком Олени Курило стала «Початкова граматика української мови», яка видана 1918 року, а починаючи від 1927 року, багато літ була основним шкільним підручником. Її новизна полягала в тому, що авторка створила граматику, побудовану за принципом від простого до складного; поєднала граматичний опис і мовленнєвий розвиток школярів; увела

систему вправ, спрямованих на спостереження за мовою, а не на механічне заучування; сформувала структурно логічну модель української граматики, яка стала взірцем для наступних поколінь педагогів.

У передмові до «Початкової граматики української мови» вона зазначає: «Метою науки мови в школі є не тільки знання правил, а й уміння відчувати український вислів» [13, 3]. Це один з перших українських варіантів підходу до вивчення мови, який сьогодні лінгводидакти називають комунікативно-діяльнісним. Саме Олена Курило першою запропонувала зіставляти мовні явища; виписувати приклади з творів письменників; спостерігати будову речення; створювати власні висловлення; порівнювати варіанти форм. Вона писала: «Дитина вчиться мови через вправу і практику, а не через мертві правила» [13, 5].

Погляди Олени Курило співзвучні компетентнісній освіті. Її праці сприяють формуванню в сучасних здобувачів загальної середньої освіти мовної свідомості; відчуття норми; здатності до рефлексії над мовою; уміння створювати тексти; удосконалювати навички грамотності; плекати в собі повагу до українського слова. Її концепція набуває особливої актуальності в період, коли актуалізується питання мовної ідентичності, деколонізації мовного простору, утвердження української освіти на власних ціннісних засадах.

Ще на початку минулого століття Олена Курило стверджувала: «У мові людина впізнає свій народ і себе в народі» [14, 3], що напрядує корелює з сучасним поняттям мовної особистості.

Отже, розвиток української граматичної думки у XIX–XX ст. створив підґрунтя для появи наукової шкільної граматики, а діяльність Олени Курило стала її кульмінаційним етапом. Її лінгвістичні та методичні погляди забезпечили становлення української мовної норми; формування цілісної концепції мовної освіти; вироблення граматики, що відповідає природі української мови; запровадження принципів, які є актуальними і сьогодні. Праці Олени Курило – це не лише історія українського мовознавства, а й

інтелектуальний фундамент вивчення української мови в сучасному закладі загальної середньої освіти.

1.2. Педагогічні й лінгвістичні ідеї, що передували створенню «Початкової граматики української мови» Олени Курило

Формування підґрунтя для з'яви «Початкової граматики української мови» було тривалим історико-педагогічним і лінгвістичним процесом, у межах якого поступово визрівали концепти української національної освіти та наукові уявлення про структуру, норми й специфіку української мови. Значний вплив на становлення граматичної традиції мали соціокультурні умови, розвиток педагогічної думки, становлення української філологічної науки, а також діяльність вчених, які поєднували інтереси до мови й освіти. Передумови створення початкового граматичного курсу охоплюють кілька історичних етапів: від ранніх слов'янських граматик до національного відродження XIX ст. і становлення української граматики початку XX ст.

Перші граматичні описи, що впливали на українську освітню практику, були пов'язані з церковнослов'янською мовою. У XI–XVII ст. навчання грамоти в слов'янських школах базувалося на вивченні граматичних трактатів, перекладених або створених на основі грецької освітньої традиції. Найвідомішими були «Граматика» Костянтина-Кирила, твори Іоана Екзарха, а згодом – авторитетна «Граммати́ка славенска» Мелетія Смотрицького (1619) [11, 10].

Мелетій Смотрицький упорядкував систему морфологічних категорій, увів терміни, що пізніше трансформувалися в українській граматичній традиції, зокрема в галузі частин мови, відмінкової системи та синтаксичних конструкцій. «Граматика – це мистецтво писати й читати», – така теза М. Смотрицького підкреслює нормативний і дидактичний характер ранньослов'янської граматики [11, 10]. Хоча його граматика була зорієнтована на церковнослов'янську мову, вона заклала основу для вітчизняної освітньої

лінгвістики і стала підручником для шкіл Києво-Могилянської академії та інших осередків освіти. Саме в її межах формувалася перша системність мовного навчання, що згодом вплинула на педагогічні підходи українських просвітників.

У XVII–XVIII ст. Києво-Могилянська академія стала центром інтелектуального розвитку, де формувалося покоління освітян і мовознавців, що закладали основи майбутньої української філології. Хоча викладання велося латинською та церковнослов'янською мовами, саме в академічному середовищі визрівали ідеї необхідності адаптації мовної науки до реалій народної мови.

Педагоги академії наголошували на важливості риторики, логіки, граматики як основ гуманітарної освіти. У підручниках того часу спостерігаємо поступовий перехід від чисто богословських пояснень граматики до раціонального аналізу мовних явищ. Саме в цій інтелектуальній атмосфері формувалися передумови для появи майбутніх граматик українською мовою.

Піднесенню національної самосвідомості, розвитку літератури, впровадженню елементів розмовної мови в писемність сприяло українське бароко. У цей період утвердилися педагогічні погляди на доступність освіти, необхідність наближення навчання до реальних мовних потреб суспільства. Педагоги-просвітники XVIII ст. (Г. Сковорода, Ф. Прокопович) підкреслювали важливість гармонійного розвитку особистості, роль навчання рідною мовою та спрямування освіти на виховання вільного мислення. Такі гуманістичні педагогічні підходи стали важливим ідеологічним підґрунтям для подальшої появи граматик, у яких центральне місце посідала рідна (народна) мова [16, 46].

У другій половині XVIII – на початку XIX ст. зароджується систематичний інтерес до української народної мови як окремого об'єкта вивчення. З'являються словники та граматичні описи, які намагаються відмежувати українську мову від російської та польської. Серед ранніх праць варто виокремити «Граматику малороссійскаго нарѣчія» О. Павловського, яка вперше запропонувала морфологічний опис української народної мови; лексикографічні праці І. Котляревського та його послідовників; фольклорні

збірки, що формували мовну базу для наукових узагальнень. Теза О. Павловського про те, що «малоросійське наріччя має свої особливі закони вимови і відмінювання» [11, 15] – це перше чітке наукове формулювання самостійності української мови.

Педагогічно ці праці підштовхували до думки про необхідність викладання української мови не як діалекту, а як повноцінного предмета навчання. Саме тут закладено ідеї, що пізніше реалізуються у створенні початкових граматики українською мовою.

У першій половині XIX ст. розгортається українське культурне відродження, пов'язане з іменами М. Максимовича, П. Куліша, М. Костомарова, Т. Шевченка. На цьому етапі з'являється нагальна потреба унормування української літературної мови – як у писемності, так і в освіті.

Вагомими були педагогічні та мовознавчі ідеї: утвердження української мови як засобу культурної ідентифікації; поширення освіти рідною мовою серед широких верств населення; опора на народнорозмовну основу як базу для літературної мови.

П. Куліш створює перший український фонетичний правопис («кулішівка»), який згодом стає основою для навчальних книг. Його граматичні та педагогічні принципи вплинули на подальші початкові граматики, оскільки вони наголошували на відповідності письма живому мовленню: «Літературна мова повинна спиратися на живу народну основу» [11, 16].

У другій половині XIX ст. на західноукраїнських землях активно працювали товариства «Просвіта», «Руська бесіда», НТШ у Львові. Саме вони створили умови для підготовки підручників українською мовою, розвитку педагогічної літератури та становлення наукової лінгвістики. У цей період формуються такі важливі тенденції: створення українських букварів і читанок; поширення українських граматики для початкової школи; розвиток наукової граматики, що спиралася на зіставні й історичні методи.

Вагомий внесок у розбудову української граматичної думки зробили мовознавці О. Огоновський, І. Верхратський, К. Михальчук. Їхні праці частково

стали концептуальною базою для «Початкової граматики української мови» Олени Курило.

На початку XX ст. українська лінгвістика досягає системного рівня розвитку. З'являються ґрунтовні праці А. Кримського, В. Ганцова, Є. Тимченка, які формують теоретичні засади сучасної граматичної науки. А. Кримський заявив: «Українська мова становить окремішню слов'янську одиницю з власною історією, фонетикою й морфологією» [11, 17]. Таке бачення відомого вченого стало науковим підґрунтям лінгвістики початку XX ст.

Особливо важливими в той час були ідеї про фонетично-морфологічну структуру української мови, нормування правопису, історичний розвиток мовних явищ. У цей період утверджується думка про потребу створення окремої навчальної літератури з граматики для шкіл. Педагоги наголошували на необхідності доступної, методично вмотивованої граматики, яка б відповідала рівню розвитку дитини й водночас відображала наукові здобутки українського мовознавства.

Створення «Початкової граматики української мови» стало можливим завдяки розвитку спеціальної методики навчання мови. На межі XIX–XX ст. утверджуються такі дидактичні принципи: навчання рідною мовою як умова розвитку мислення; поступовість і системність у формуванні мовних понять; зв'язок граматики з текстом і мовленнєвою практикою; опора на наочність і практичні вправи. Педагоги того часу (С. Русова, К. Малицька, О. Духнович) підкреслювали, що граматика має бути зрозумілою, доступною й наближеною до життєвого мовлення учнів. Однією з ключових педагогічних ідей, що обґрунтовувала потребу створення початкових граматик, було твердження: «Рідна мова є першим і найважливішим виховним чинником у формуванні народності дитини» [23, 18]. Такий підхід безпосередньо вплинув на структуру й зміст початкових українських граматик.

Отже, видання «Початкової граматики української мови» Олени Курило стало результатом синтезу багатовікових лінгвістичних і педагогічних ідей – від церковнослов'янської граматики до сучасного українського мовознавства.

Історія становлення української граматичної науки показує, що розвиток початкових підручників був тісно пов'язаний із національно-культурним відродженням, боротьбою за право навчання рідною мовою та формуванням сучасних педагогічних підходів. На цьому підґрунті Олена Курило створила граматику, у якій поєднала науковість, системність, педагогічну зручність, увагу до культури мовлення, національну специфіку української граматики. Її граматика стала не просто підручником, а окремим етапом розвитку української мовної освіти.

І.3. Сучасні підходи до вивчення граматики в закладах загальної середньої освіти

Сучасне навчання граматики в українській школі зазнає суттєвих змін, пов'язаних з переходом від знаннєвої до компетентнісної парадигми освіти. Граматика сьогодні розглядається не як система правил, відірвана від мовної практики, а як інструмент формування мовленнєвої, комунікативної та критичної компетентностей учнів. Мовна освіта має бути орієнтованою на діяльність, смислотворення, застосування знань у реальних комунікативних ситуаціях. Як зазначає М. Пентилюк, «компетентнісний підхід передбачає активне, свідоме й творче використання мовних знань у різних видах діяльності» [19, 45]. Відтак граматика в школі перестає бути механічним засвоєнням правил і стає засобом формування гнучких мовленнєвих умінь.

Компетентнісний підхід передбачає засвоєння учнями не тільки теоретичних знань, а й умінь застосовувати граматичний матеріал для розв'язання практичних комунікативних завдань. Відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти (2020), учень має використовувати граматичні структури для побудови змістовних, логічно організованих висловлювань; виявляти мовні закономірності у текстах; свідомо редагувати власні висловлювання.

Лінгводидакти наголошують: «Граматична компетентність формується не стільки шляхом пояснення правила, скільки шляхом організації мовленнєвої діяльності, у якій це правило проявляється як закономірність» [19, 60].

Комунікативний підхід передбачає, що граматику засвоюється в процесі реального або змодельованого спілкування. Учні вчаться «відчувати» граматичні моделі в текстах, діалогах, ситуаціях. Згідно з позицією Н. Голуб, «граматика стає ефективною тоді, коли учень усвідомлює її роль у створенні змісту й виразності висловлювання» [6, 3]. Це означає, що граматичні явища подаються не ізольовано, а у зв'язку зі стилістикою, лексикою, текстотворенням.

Текстоцентричний підхід або орієнтація на текст – одна з ключових тенденцій сучасної мовної освіти. Згідно з О. Чиженко, «текст є природним середовищем для формування мовних і граматичних умінь» [28, 45]. Він виступає матеріалом для спостереження, аналізу, трансформаційних вправ. У межах текстоцентричного підходу важливими є визначення граматичних категорій у реальному мовному середовищі; навчання синтаксису на основі аналізу текстових структур; інтеграція граматики з розвитком читання, письма й мовлення.

Діяльнісний підхід передбачає активну участь учнів у створенні мовних продуктів. Сучасні підручники орієнтовані на діяльність: виконання проєктів, лінгвістичних досліджень, мовних експериментів. Учень є суб'єктом навчання. М. Пентилюк зазначає: «Діяльність породжує потребу у знаннях. Саме в мовленнєвій діяльності граматичні закономірності засвоюються природно й усвідомлено» [19, 49].

Інтерактивні методи – навчання в парах і групах, рольові ігри, мовні дискусії, лінгвістичні задачі – сприяють глибшому засвоєнню граматики. «Інтерактивні технології створюють умови, за яких учень переосмислює мовний матеріал, вступає в комунікацію, формує власну мовну позицію» [19, 67].

Сучасна методика наголошує на тому, що граматики має інтегруватися з читанням, письмом, говорінням і слуханням. Особливо важливим є зв'язок граматики й письма, що дає змогу формувати текстотвірчі уміння. У методичних працях підкреслено: «Граматики має бути засобом розвитку мовлення, а не самоціллю навчання» [19, 4].

З поширенням цифрових технологій граматики інтегрується в роботу з медіатекстами – постами, блогами, соціальними мережами, інформаційними повідомленнями. Здобувачі загальної середньої освіти вчаться розрізняти нормативне та ненормативне вживання структур, оцінювати коректність мовлення в інтернет-комунікації. Сучасні дослідники наголошують, що «цифрове середовище потребує нової культури мовлення, а отже – і нового підходу до шкільної граматики» [26, 119].

Нові освітні стандарти передбачають урахування потреб учнів з різними освітніми можливостями. Це потребує адаптації граматичного матеріалу, диференціації навчальних завдань, використання візуальних моделей, схем, піктограм. Психологи (Л. Хоменко та ін.) зазначають: «Грамматичний матеріал стає доступним, коли подається через різні канали сприйняття: візуальний, аудіальний, кінестетичний» [26, 29].

Отже, сучасні підходи до вивчення граматики базуються на ідеї, що граматики – це не набір правил, а інструмент формування мовленнєвих компетентностей. Текстоцентричний, компетентнісний, діяльнісний та комунікативний підходи дозволяють зробити граматику змістовною, практично спрямованою й ефективною складовою частиною навчального процесу. Цей підхід зближує сучасні освітні технології з принципами, які реалізувала Олена Курило, – свідоме вивчення граматики через практику.

I. 4. Концепт «мовної особистості» в сучасній лінгвістиці та мовній освіті

Поняття «мовна особистість» посідає ключове місце в сучасній лінгвістиці, психолінгвістиці та методиці навчання мови. Воно визначає не лише мовний

портрет людини, а й цілі, зміст і методи мовної освіти. У другій половині ХХ – на початку ХХІ століття концепт мовної особистості став одним із центральних у гуманітарних науках, оскільки поєднує мовознавчий, психологічний, соціологічний і педагогічний виміри. Мовна особистість – це людина, здатна створювати й сприймати мовлення, отже, це структурована сукупність мовних здібностей і характеристик індивіда. Таке визначення заклало основу для численних подальших досліджень. Розвиток поняття мовної особистості був пов'язаний із загальним інтересом до механізмів мовлення. Психолінгвістика розглядала мовлення як діяльність, що вимагає відповідних когнітивних і мовних структур. Мовлення – це діяльність, яка формує особистість і одночасно формується нею. Такий підхід підкреслює взаємозумовленість мовленнєвих умінь та індивідуального розвитку.

У лінгвокультурології мовна особистість є відображенням культурних смислів, цінностей, колективного досвіду. Учені наголошують, що мовна особистість – це свідомість, виражена в мовленні, яка містить у собі національний образ світу. Вивчення мовної особистості завжди передбачає аналіз культурних кодів, оскільки через мовну особистість народ реалізовує свій культурний простір [26, 60].

Сучасна лінгвістика дедалі частіше розглядає мовну особистість як суб'єкта комунікації, який володіє комунікативними стратегіями та мовленнєвою поведінкою. Тож мовна особистість проявляється в її комунікативній поведінці, у виборі мовних засобів відповідно до ситуації спілкування. Отже, мовна особистість – це не лише внутрішня система знань, а й практична здатність діяти мовними засобами.

Мовознавці виокремлюють трирівневу модель мовної особистості: *вербально-семантичний рівень* – знання мовних одиниць і правил їх використання; *лінгвокогнітивний рівень* – система понять, оцінок, смислів; *мотиваційний рівень* – цінності, установки, прагнення. Тож мовна особистість – це багаторівневе утворення, що включає мовні знання, когнітивні структури й

мотиваційні чинники, а також соціальний, культурний, прагматичний та дискурсний компоненти [28, 60].

У сучасних освітніх стандартах України ключовою метою навчання української мови є формування компетентної мовної особистості. Це означає, що школа повинна розвивати мовленнєву діяльність, критичне мислення, текстотворчі вміння, здатність до міжкультурної комунікації.

Вчені підкреслюють, що «новий стандарт формує не носія правил, а носія смислів, здатного висловлюватися в різних ситуаціях» [24, 30]. Компетентнісний підхід передбачає формування в учнів цілісної системи знань, умінь і цінностей, необхідних для комунікативної діяльності. У Державному стандарті базової середньої освіти (2020) вказано: «Мовна освіта має бути спрямована на формування соціально активної, критично мислячої мовної особистості» [24, 31].

Учитель стає фасилітатором мовленнєвого розвитку. Він створює мовне середовище, мотивує комунікацію учнів, заохочує до творчості. «Мовна особистість розвивається лише в тому випадку, якщо учень має можливість говорити, дискутувати, створювати власні тексти» [26, 12]. Формування мовної особистості тісно пов'язане з когнітивним розвитком, пам'яттю, увагою, уявою. У мовленні формується думка, і через мовлення розвивається мислення. Це підкреслює роль граматики, текстотворення, мовних вправ у когнітивному розвитку.

У сучасній психолінгвістиці наголошено на важливості соціальної взаємодії в розвитку мовної особистості. Не випадково у шкільній методиці виокремлюють такі компоненти мовної особистості: мовна компетентність (знання мовної системи); мовленнєва компетентність (уміння користуватися мовою); комунікативна компетентність (здатність до ефективної взаємодії); соціокультурна компетентність (розуміння норм і цінностей); ціннісно-мотиваційна сфера (мовні установки, потреби, інтереси). Як зазначає М. Пентилюк: «Сучасна школа має формувати мовну особистість, здатну не лише правильно, а й доречно, етично, творчо висловлюватися» [19, 160].

Сучасна лінгвістика дедалі частіше визначає мовну особистість як суб'єкта дискурсу. Це передбачає здатність аналізувати тексти різних жанрів; уміння створювати власні тексти відповідно до комунікативної ситуації; володіння стратегіями аргументації, переконання, впливу.

Крім того, цифрові технології змінюють мовленнєву поведінку та формують нові вимоги до мовної особистості. У цифровому середовищі мовна особистість має володіти навичками критичного сприйняття інформації, розуміти медіакоди, вміти створювати мультимодальні тексти. Мовна особистість сьогодні – це також автор блогів, користувач соцмереж, творець медіаконтенту.

Методика проведення уроків української мови в сучасних закладах загальної середньої освіти пропонує різні інструменти її здійснення: роботу з текстами різних типів і жанрів; створення власних висловлювань; практикування критичного читання; проєктні та дослідницькі роботи; інтерпретацію художніх текстів; інтерактивні методи (дискусії, дебати, рольові ігри) [19, 148]. Усе це сприяє розвитку творчої, активної, критично мислячої мовної особистості.

Концепт мовної особистості став фундаментом сучасної мовної освіти. Він об'єднує ідеї лінгвістики, психології та педагогіки й визначає стратегічні орієнтири навчання української мови. Сучасна школа покликана формувати компетентну мовну особистість, здатну до ефективної комунікації, критичного мислення, творчої діяльності та міжкультурної взаємодії. У сучасній школі формування мовної особистості є стратегічною метою. Граматика відіграє у цьому процесі фундаментальну роль, оскільки системні знання про мову формують мовленнєву свідомість, навчають логічності мислення, розвивають уміння виражати думку. Праця Олени Курило «Початкова граматика української мови» – взірець підручника, спрямованого саме на формування мовної особистості: свідомої, компетентної, національно орієнтованої.

Отже, у першому розділі нашого магістерського дослідження з'ясовано, що українська граматична думка XIX–XX ст. розвивалася динамічно,

проходячи шлях від описових до структурно-комунікативних підходів. Саме в цей період сформувалися методологічні основи, які дали можливість появи інноваційних підручників, зокрема «Початкової граматики української мови» Олени Курило.

Ми проаналізували погляди мовознавиці на природу української мови та мовну норму, що ґрунтувалися на принципах науковості, динамічності мовної системи, опори на живе мовлення та педагогічної доцільності. Показано, що створення граматики Олени Курило було результатом поєднання лінгвістичних і педагогічних тенденцій тогочасної доби.

Окреслено сучасні підходи до вивчення граматики – компетентнісний, комунікативний і діяльнісний, які демонструють методологічну спорідненість із принципами, реалізованими Оленою Курило. З'ясовано сутність концепту «мовної особистості» та показано, що граматика є центральним інструментом її формування.

Теоретичні засади, викладені в цьому розділі, створюють основу для подальшого аналізу «Початкової граматики української мови» Олени Курило та визначення її ролі в сучасній мовній освіті.

РОЗДІЛ II.

«ПОЧАТКОВА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ОЛЕНИ КУРИЛО В КОНТЕКСТІ ЛІНГВОДИДАКТИЧНИХ ПОШУКІВ

II.1. Структура, зміст, методологічні принципи та лінгвістичні інновації

«Початкової граматики української мови» Олени Курило

«Початкова граматика української мови» Олени Курило є однією з найвизначніших праць раннього етапу становлення української шкільної граматичної освіти. Створена в добу українського культурно-освітнього відродження початку XX ст., вона стала не лише навчальним посібником, а й важливим науковим кроком до кодифікації норм української літературної мови. Вчена виходила з потреби, щоб шкільна граматика спиралася на живу народну мову, а не на штучні кальки зі старослов'янської чи російської традицій. Як стверджувала сама дослідниця: «Українська літературна мова не може бути відривом від народної, вона мусить жити її законами й у них шукати своєї сили» [14, 135]. Лінгвістичні інновації Олени Курило є одним із найпомітніших явищ в історії української граматики та правопису першої третини XX століття. Дослідниця виступила реформаторкою, яка прагнула надати українській мові науково обґрунтованої, системної та національно вмотивованої форми. Її роботи стали основою для формування нової української лінгвістичної парадигми, а її підходи вплинули на вироблення багатьох мовних норм.

Дослідниця наголошувала на необхідності наукового підходу до опису мовних фактів: «У шкільному навчанні треба давати тільки перевірені на живій мові правила, а не традиційні формули, що не відповідають народній дійсності» [14, 135]. Такий принцип став фундаментом структури та змісту «Початкової граматики української мови».

Сучасні лінгвісти (Н. Баран, В.Гамалія, Н. Глібчук, Т. Єщенко та ін.) одностайно підкреслюють, що праця Олени Курило була «поворотним моментом у формуванні наукової й водночас практично зорієнтованої

української шкільної граматики. Сама ж учена стояла біля витоків української лінгвонаціональної парадигми» [10, 51].

Структура праці вирізняється логічною послідовністю й методичною продуманістю. Авторка організувала матеріал так, щоб учень «переходив від простішого до складнішого, від відомого до нового» [13, 5]. Граматика складається з трьох великих частин: 1) фонетики та графіки; 2) морфології; 3) словотвору й елементів синтаксису.

Такий поділ відповідав як тогочасним нормам лінгводидактики, так і сучасним принципам мовної освіти. Н. Глібчук зазначає: «Олена Курило стала першою, хто чітко впорядкував мовний матеріал так, щоб він був зручним для дитини, але не спотворював наукову модель мови» [8, 64].

Розділ «Фонетика і графіка» авторка починає із фундаментального викладу аналізу звукової системи української мови. Вона наводить стислий і водночас дуже точний опис голосних і приголосних, спираючись на народну вимову. У передмові вчена пише: «Моя граматика не відриває вуха учня від народного звучання, а навпаки – навчає його чути живу українську мову» [13, 7]. Фонетичні правила подано не у формі сухих визначень, а через приклади, зіставлення, короткі вправи. Такий прийом сьогодні назвали б «індуктивним» або «комунікативно зорієнтованим», хоча сама Олена Курило, звісно, не вживала таких термінів.

Сучасні методисти підкреслюють: «Фонетичний розділ у підручнику «Початкова граматика української мови» став першим в українській педагогічній практиці прикладом поєднання наукової точності з дидактичним спрощенням» [25, 20].

Найбільш об'ємною частиною є морфологія. Олена Курило не лише подає частини мови, а й дає їх функційні характеристики, зразки вживання, парадигми відмінювання та дієвідмінювання. Її підхід був революційним: «Учень мусить розуміти, що граматична форма – це не мертве правило, а спосіб вираження думки» [14, 129]. Дослідниця послідовно виступає проти механічного заучування: «Марне зубріння шкодить мові, воно не навчає

розуміти її будову» [14, 130]. Натомість вона пропонує пояснювати граматичні явища на прикладах з живої мови, насичених емоційністю та змістовністю.

Л. Довбня зазначає: «У морфології Курило вперше реалізована психологічна школа в методиці – від пережиття мовного факту до його усвідомлення» [9, 42].

Словотвір представлений коротко, але змістовно. Вчена вводить поняття кореня, суфікса, префікса, подає типові моделі творення слів. Особливо цінним є її наголос на національній специфіці словотворчих типів: «Українські суфікси мають власні значення, і треба навчати дитину бачити в них живі елементи змісту» [14, 129].

Елементи синтаксису подані в кінці як логічне завершення морфології. Сучасні методисти відзначають: «Синтаксичний матеріал в «Початковій граматиці української мови» Олени Курило є не системним описом, а радше вступом до навчання зв'язного мовлення» [7, 173].

Усі дослідники, що аналізували граматику Олени Курило, підкреслюють її виняткове методологічне новаторство. Можна виділити такі ключові принципи аналізованої праці: принцип науковості; принцип народнорозмовної основи; психологічний принцип навчання; принцип доступності; принцип поєднання теорії й практики.

Ключовими тезами праці Олени Курило можна назвати такі:

– Граматика має бути науковою, інакше вона не є граматиною, а лише збіркою мертвих правил.

– Учень мусить пережити мовне явище, щоб зрозуміти його.

– Дитина не повинна втомлюватися від граматики – «вона має войти в неї природно» [13, 9]. Тому вона відмовляється від термінів і схем, запозичених із російських підручників, і вводить українську термінологію: *наголос*, *голосний* (*голосівка*), *приголосний* (*шелестовий*), *дієслово*, *іменник*, *прикметник*. Дослідниця наполягала: «Джерело норм – народна українська мова» [14, 135], а всі приклади брала з живої мови, фольклору, дитячих висловів. «Курило повернула граматиці її українську природу» [1, 138].

«Початкова граматика української мови» – не просто підручник, а монографічний виклад авторської концепції мови. Дослідниця послідовно показувала динамічність мови, наголошуючи, що мова рухається, росте, змінюється – і граматика мусить це показати.

Сучасні дослідники справедливо зазначають, що в своїх працях Олена Курило постійно підкреслювала взаємозв'язок мови та мислення: «Щоб учень мислив ясно, треба навчити його ясно говорити» [13, 120].

«Початкова граматика української мови» мала неабиякий вплив на розвиток української лінгводидактики. «Жодна граматика 1920-х рр. не мала такого впливу на шкільне навчання, як граматика Олени Курило, – наголошує Ю. Шевельов. Ця праця стала основою для сучасних шкільних програм; норм сучасної української літературної мови; новітніх стандартів мовної освіти.

Сучасні мовознавці відзначають: «Олена Курило була тим авторитетом, що зміг науково пояснити внутрішню логіку української орфоепії, морфології та синтаксичної будови» [1, 140]. Водночас її праця мала не лише академічне значення, а й педагогічне, оскільки пропонувала мовну модель, адаптовану до навчального процесу.

«Початкова граматика української мови» вирізняється системністю: у її підході до мови кожне явище було вмотивованим, а кожне правило походить з живої народної основи. Саме це стало ключем до формування інновацій, які охоплюють орфоепію, морфологію й синтаксис.

Орфоепічні інновації. Однією з найважливіших інновацій був принцип орієнтації на живу народну орфоепію. Учена відкидала штучні норми і наполягала на тому, щоб українська вимова віддзеркалювала органічні властивості мови. У своїх працях вона наголошувала: «Не можна будувати літературної вимови на чужих для українського вуха нормах» [14, 134]. Це було новаторським положенням, оскільки більшість граматик XIX – поч. XX ст. механічно передавали російські орфоепічні правила.

Наголос як системоутворювальний чинник. Олена Курило першою серед українських лінгвістів систематизувала правила наголошування, спираючись на

народні говори. Вона підкреслювала, що український наголос є рухливим, і ця рухливість створює природну мелодику мови. Саме вона звернула увагу на закономірності, які сьогодні вважають базовими: тенденцію до наголосу на останньому складі у дієсловах, на початковому – у прислівниках певних типів тощо. Опис наголосу в працях Олени Курило став фундаментом сучасної української акцентології.

Олена Курило вперше у шкільній практиці чітко розмежувала фонemi /и/ та /і/, пояснивши: «Українська мова має дві різні голосівки – і це її природний закон, який треба бачити й чути» [13, 17]. Вона також наголошувала на м'якості приголосних як істотній рисі української фонетики. Її опис став основою для наступних фонологічних студій, зокрема досліджень І. Зілинського та О. Горбача.

Дослідниця ввела нову методичну ідею: фонетичні навички не формуються через правила, а через слухання, повторення й роботу з живими текстами. Вона пише: «Орфоепії не навчають книжкою – її навчають голосом» [13, 15]. Цей принцип співзвучний із сучасними методами розвитку аудіолінгвальних компетентностей.

Морфологічні інновації. Для Олени Курило морфологія була не набором форм, а системою засобів вираження значень. Вона стверджувала: «Форма живе тоді, коли виражає зміст» [13, 32]. Це зближує її з ідеями сучасної структурної морфології, тобто вона вперше створила морфологічний опис, який можна назвати функційним.

У своїх працях учена відходить від російських класифікацій частин мови. Вона наполягає на специфічності українських форм, наприклад: виокремлення форм на *-но*, *-то* як особливого типу дієслівних конструкцій; характеристика кличного відмінка як живої й активної граматичної категорії; уточнення природи прикметникових форм. Вона звернула увагу на варіативність форм середнього роду та категорію збірності. Наприклад, вона пише: «Форми типу *листя*, *коріння* – це не множина, а збірність, і цього треба навчати дитину відразу» [13, 33].

У «Початковій граматиці української мови запропоновано нову систему поділу дієслів на класи, засновану не на церковнослов'янських моделях, а на живій мові. Вона виділяє дієслова з чергуванням кореневих голосних; дієслова з рухомим наголосом; дієслова зі змінними суфіксами. Ця класифікація значно ближча до сучасної дієслівної морфології, ніж до тогочасної академічної.

Одне з новаторств Олени Курило – упровадження української термінології: *дієслово, кличний відмінок, прислівник, сполучник* тощо. Учена наголошувала: «Немає науки без власної мови науки» [14, 135].

Синтаксичні інновації. Для Олени Курило синтаксис – це «будова думки в мові» [14, 135]. Вона наголошує на взаємозв'язку синтаксису та мислення. Тому синтаксис має викладатися через значення, а не через абстрактні схеми. Учена пропонує опис, який базується на семантичних ролях. Наприклад, вона підкреслює, що в українській мові наявна схильність до розлогих пояснювальних речень, що є відбитком народного мовлення. Інновацією було включення до граматики опису елементів усного синтаксису: вставних слів, вигуків, пауз, інтонаційних конструкцій. Це був один з перших кроків до комунікативного синтаксису. «Речення мусить будуватися так, як того вимагає думка, а не як наказує традиція», – наголошує науковця та вказує на важливість природного порядку слів, що характерний для української мови [14, 128].

Інновації підручника «Початкова граматика української мови» Олени Курило мають неабиякий вплив на сучасну українську лінгвістику. Саме вона заклала основи того, що сьогодні називають українською лінгвістичною традицією. Її підхід визначався такими засадами: науковість опису; національна вмотивованість норм; зв'язок мови та мислення; комунікативність мовних явищ. Її орфоепічні та морфологічні інновації стали основою кодифікації українського правопису 1927 року, зокрема: уживання *г*; послідовне розмежування *и* та *і*; написання дієприкметників; уживання апострофа. Наслідком створення першої граматики, що поєднувала академічність і доступність, стало активне використання в сучасній методиці навчання

української мови індуктивних підходів; робота з текстом; зв'язок граматики зі змістовою діяльністю.

Отже, лінгвістичні інновації Олени Курило – це фундамент, без якого важко уявити розвиток української граматики та мовної освіти. Її ідеї про природність, науковість і національну вмотивованість мовних явищ залишаються актуальними й сьогодні. Як писала сама дослідниця: «Українська мова має йти своїм власним шляхом, і наше завдання – бачити цей шлях ясно» [14, 135].

II.2. Роль підручника у стандартизації та унормуванні української мови

«Початкова граматика української мови» була не лише навчальним посібником, а й кодифікаційним документом свого часу. На тлі інтенсивних мовознавчих і суспільно-політичних процесів 1920–1930-х років книга Олени Курило відіграла важливу роль у формуванні літературної норми.

Підручник – один із найпотужніших інструментів мовної кодифікації, оскільки він поєднує науково-лінгвістичну, педагогічну та соціокультурну функції. Унормування української мови неможливе без систематичного подання мовних норм у навчально-методичній літературі, а передусім – у шкільних підручниках, які визначають стандарти мовної компетентності. Мовознавці наголошують, що мова існує не лише як засіб спілкування, але як діяльність, що формує людину. Саме це робить підручник ключовою ланкою стандартизації: через нього суспільство передає нормативну модель мовлення, яку вважає обов'язковою.

У XX–XXI ст. підручники української мови стали не тільки відображенням норм, але й механізмом їхнього творення. На думку А. Юмрукуз, «шкільна освіта є одним із найефективніших шляхів впровадження літературної норми, оскільки саме в школі учень асимілює зразки мовлення, які сприймає як загальнообов'язкові» [20, 25]. Підручник виступає засобом кодифікації

орфоепічних, орфографічних, словотворчих, морфологічних, синтаксичних, лексичних та стилістичних норм.

Перші шкільні підручники української мови початку ХХ ст. виконували функцію первинної кодифікації. Підручник Олени Курило «Початкова граматика української мови» дав школі системний, доступний та науково обґрунтований виклад норм. Підручник не просто фіксує існуючі норми – він часто визначає, яка норма вважатиметься правильною. За висловом Ю. Шевельова: «Кодифікатор норми не лише описує мовну реальність, він її формує» [29, 93]. Це повною мірою стосується і сьогоденних шкільних підручників.

Шкільний підручник сьогодні – це простір реалізації мовної політики. Вони є центральною частиною освітньої мовної політики, оскільки через них держава визначає, які норми вважати правильними, які мовні варіанти допустимі або недопустимі, якими мовними моделями повинні послуговуватися громадяни.

У Законі України «Про освіту» закріплено, що навчальні матеріали мають «сприяти формуванню компетентностей відповідно до державних стандартів». Те саме стосується мовних норм. «Підручник є інструментом реалізації державної мовної політики, оскільки закріплює ті норми, що визнані офіційною наукою й державою» [21, 124].

Підручник «Початкова граматика української мови» Олени Курило формує вимову як нормативну: докладно подає правила вимови приголосних, наголосу, чергувань – зразки, які згодом були закріплені в нормативах. Орфографічні правила у ньому мають особливу вагу, оскільки учень сприймає їх як незаперечні. Після 1927 року українська орфографія пережила реформу, яка відобразилася у всіх навчальних матеріалах. У підручнику відображаються очищення та унормування словника: вилучення русизмів, повернення питомих форм, унормування термінології. Саме підручник як кодифікаційний інструмент встановлює парадигми відмінювання, узгодження, дієвідміни, стандартизує синтаксичні конструкції, подаючи їх як нормативні моделі

мовлення. Методологічними принципами укладання підручників української мови є науковість, доступність, системність, відповідність природі української мови та компетентнісний підхід.

Підручник має спиратися на наукові дослідження. Саме тому підручник Олени Курило базувався на фонетичних, морфологічних і синтаксичних студіях початку XX ст.

Сучасні підручники формують комунікативну, соціокультурну, мовну, мовленнєву й філологічну компетентності. Вони повинні бути і є носіями національної ідентичності, де мова подається як ключовий елемент нації.

Українська мова впродовж тривалого часу функціонувала в умовах диглосії, що призводило до домінування російських норм у мовленні носіїв. Підручники стали механізмом повернення українських норм у повсякденне мовлення [5, 6].

Роль підручників з української мови в сучасній освіті важко переоцінити. Саме вони забезпечують учням доступ до нормативних моделей через вправи, тексти, правила та впроваджують Державний стандарт базової середньої освіти, визначаючи очікувані результати. Сучасні підручники доповнені електронними ресурсами, які також виконують функцію стандартизації мовлення.

Отже, підручник – ключова ланка в системі унормування української мови. Через підручники створюється, упорядковується й передається мовна норма. Вони виконують функцію кодифікації, стандартизації, комунікативного навчання, культурної спадковості та мовної політики. Як підсумовує Г. Васьківська: «Підручник — це не просто книга. Це код нації» [21, 49].

«Початкова граматики української мови» Олени Курило стала методичною моделлю, на якій будувалися наступні навчальні видання XX ст. – зразком наукової точності та педагогічної доступності, що й нині вважається еталоном підручникотворення, підґрунтям для формування комунікативної та граматичної компетентності, орієнтованої на живу українську мову. Дослідники одноголосні в твердженні, що ця невелика за обсягом навчальна книга стала віхою в історії української освіти та позначила перехід до

національно зорієнтованої моделі мовного навчання, засвідчила розвиток української науки в умовах інтенсивних суспільних трансформацій 1920-х років.

Сучасні освітні програми підтверджують, що багато принципів, сформульованих Оленою Курило, інтегрувалися у сучасну методику: зв'язок граматики і мовленнєвої діяльності; увага до варіантності мовних форм; розвиток мовної особистості учня як цілісний результат навчання. Тож внесок дослідниці є не лише історично значущим, а й дотепер методично актуальним.

II.3. Порівняльний аналіз «Початкової граматики української мови» із сучасними підручниками для закладів загальної середньої освіти

Порівняння підручника Олени Курило із сучасними навчальними виданнями для здобувачів загальної середньої освіти свідчить про певну інваріантність базових граматичних категорій та поступову модернізацію методик їхнього опрацювання. Ми здійснили порівняльний аналіз «Початкової граматики української мови» Олени Курило та сучасних шкільних підручників з української мови з метою виявити інваріантні (стійкі) компоненти підходу і напрями модернізації. Порівняння охоплює структурно-методичні характеристики, лінгвістичний опис (фонетика, морфологія, синтаксис), аналіз вправ і визначення ролі підручника в формуванні мовної особистості.

У роботі використовуються порівняльні критерії: (1) цільове спрямування і навчальні результати; (2) структура й організація змісту; (3) методика викладання (індуктивність/дедуктивність, роль текстів і вправ); (4) лінгвістична достовірність і національна вмотивованість норм; (5) сучасна інструменталізація (мультимедіа, цифрові додатки) [20,12].

Підручник Олени Курило створено в період інтенсивної мовної стандартизації та педагогічних реформ, він поєднав наукову інформованість та практичну спрямованість для школи. Зразки текстів, вправи й методичні настанови орієнтовані на роботу з живою мовою.

Для порівняння відібрано типовий корпус підручників сучасної школи (для 5–9 класів): підручники авторів О. Авраменка, Н. Голуб, О. Заболотного, С. Свінтковської, О. Петрук та ін. (видання 2018–2024), що відповідають Державному стандарту базової середньої освіти та програмам НУШ.

Інваріантні елементи. Мета – формування мовної компетентності.

І підручник Олени Курило, і сучасні підручники мають мету: формування здатності вільно й грамотно висловлювати думку. Олена Курило, хоч і використовувала інші терміни, акцентувала на зв'язку мови та мислення; сучасні підручники формально оформлюють це як мовну й комунікативну компетентності.

Послідовність викладу: від звуку до тексту. Обидва підходи дотримуються принципу поступовості: спочатку фонетика і графіка, потім морфологія, а далі – синтаксис і текстові навички. Це інваріант, зумовлений природною логікою засвоєння мовного матеріалу.

Використання текстів як основи навчання. Олена Курило використовувала народні та дитячі тексти як джерело мовного матеріалу [9, 45]; сучасні підручники також спираються на автентичні тексти (художні, публіцистичні, інформаційні) як на основний ресурс для аналізу мовних явищ і формування вправ.

Практична орієнтація вправ. Усі підручники, незалежно від часу видання, поєднують теоретичні пояснення з практичними завданнями: від вимови та письма до творення тексту й редагування.

Модернізації й відмінності: лексико-методичні та концептуальні. Перехід від нормативності до компетентності. Олена Курило, створюючи нормативні правила, більше оперувала уявленнями про «правильну вимову» і «народну, розмовну форму». Сучасні підручники керуються компетентнісним підходом: правила потрібно застосовувати у комунікативних ситуаціях (діяльнісні завдання, проєктні роботи).

Роль метадидактики: навчальний результат та оцінювання. Сучасні підручники включають чіткі очікувані результати, критерії оцінювання та

маршрутні карти навичок, чого не було в підручнику Олени Курило. Сьогодні це уможливило більш системно вимірювати рівень сформованості мовної особистості.

Текстоцентризм і жанрова різноманітність. Хоча Олена Курило використовувала різноманітні тексти, сучасні підручники роблять більший акцент на жанровій компетенції: робота з інформаційними, науково-пізнавальними, аргументативними жанрами, робота з медіатекстами.

Інтерактивні та цифрові компоненти. Сучасні підручники часто супроводжуються електронними ресурсами: вправи онлайн, аудіо- й відеоматеріали, інтерактивні тести. Це модифікує методику формування орфоєпії (аудіопрактика), письма (авторедагування), розуміння тексту (мультимодальні завдання).

Інклюзивність і диференціація. Сучасні видання проєктуються з урахуванням інклюзивності: різнорівневі завдання, дидактичні підказки для вчителя, адаптації для учнів із особливими освітніми потребами.

Порівняння за мовними розділами.

Фонетика й орфоєпія. «Початкова граматики української мови» орієнтується на народнорозмовну модель, містить індуктивні вправи на слухання й наслідування [17, 195]; подає мало методик для індивідуалізації.

Сучасні підручники наповнені системними аудіоматеріалами, вони скеровані на роботу з медіатекстами, містять вправи на диференціацію звучання, окремі модулі застосовано для розвитку фонетичної чутливості (інтонації, ритміки). У них збережено інваріантну орієнтацію на звукову основу мови. Модернізація сучасних підручників – у технологічному забезпеченні та диференціації.

Морфологія. «Початкова граматики української мови» зорієнтована на функційний підхід, пояснення через значення; відмову від механічного зубріння парадигм.

Сучасні підручники демонструють поєднання парадигматичного тренування (таблиці, вправи) з текстовим аналізом, містять цифрові вправи на

автоперевірку. У них зроблено акцент на розумінні функцій граматичних форм, а модернізацією сучасних розділів з морфології можемо назвати нові форми практичних вправ та запровадження системи оцінювання.

Синтаксис і текстотворення. «Початкова граматики української мови» подає вступ до синтаксису через усне мовлення і логіку думки, значна увага приділена питанням розвитку зв'язного мовлення.

Сучасні підручники містять розширений курс текстотворення, застосовують жанровий підхід, подають завдання на редагування, аргументацію, скеровують до роботи з інформаційними джерелами.

Дидактичні технології: вправи, контроль, мотивація. Вправи й методи. «Початкова граматики української мови» містить доступні вправи, які базуються на прикладах та повторенні.

Сучасні підручники пропонують комплексні завдання, як-от: робота в парах/групах, проекти.

Оцінювання. «Початкова граматики української мови» пропонує рекомендаційну систему оцінювання.

Сучасні підручники подають інструменти для формалізованого оцінювання навчальних досягнень.

Інваріантність педагогічної ідеї та її еволюція. Основна інваріантна ідея – граматики має формувати мовну свідомість і мислення учня – зберігається від «Початкової граматики української мови» до всіх сучасних підручників. Еволюція проявилася у способах її реалізації: від наративно-пояснювального підходу Олени Курило до компетентнісно-діяльнісної парадигми сучасних підручників.

Підсумовуючи порівняльний аналіз підручників, можемо сформулювати такі методичні рекомендації для інтеграції «Початкової граматики української мови» у сучасну шкільну програму: 1) використовувати підручник Олени Курило як джерело автентичних прикладів народної мови у модулях фонетики й словотвірних вправ; поєднувати індуктивні методи з цифровими аудіоматеріалами сучасних підручників; інтегрувати історико-лінгвістичні

коментарі про Олену Курило у розділи «Історія української мови» для мотивації учнів; використовувати для порівняння низку вправ з підручника Олени Курило.

Аналіз показує: ядро педагогічних і лінгвістичних ідей Олени Курило (орієнтація на народну мову, індуктивний підхід, зв'язок мови й мислення, практичні вправи) є інваріативним щодо сучасних підручників. Модернізація проявляється в доповненні методик технологічними інструментами (аудіо, мультимедіа), жанровою різноманітністю, диференціацією й формалізованими системами оцінювання. Поєднання спадщини науковиці з сучасними технологіями створює оптимальний підхід до формування мовної особистості ХХІ століття.

Отже, «Початкова граматики української мови» Олени Курило – фундаментальна праця, що поєднала науковість, доступність і національну орієнтацію [1, 138]. Сучасна методика мови продовжує розвивати ідеї, закладені видатною вченою понад сто років тому. Її підручник постає як цілісний науково-методичний продукт ранньої української лінгводидактики. Він не лише систематизував основні розділи мовознавства, а й став ключовим інструментом становлення національної мовної норми. Авторські орфоепічні, морфологічні та синтаксичні інновації заклали фундамент для подальших граматичних досліджень, а педагогічні підходи вченої значною мірою випередили свій час.

Порівняння з сучасними підручниками засвідчує як сталість фундаментальних граматичних знань, так і еволюцію методик їхнього подання – від нормативно-репродуктивних до комунікативно-діяльнісних. Водночас базові принципи, сформульовані Оленою Курило, залишаються актуальними й нині, слугуючи теоретичним і методичним підґрунтям для формування мовної особистості здобувача освіти. Тож «Початкова граматики української мови» має неабияке значення для історії української лінгводидактики, модернізації шкільного мовного курсу та осмислення ролі граматики у розвитку особистості здобувача освіти.

РОЗДІЛ III.

ВПЛИВ ІДЕЙ ОЛЕНИ КУРИЛО НА ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗДОБУВАЧА ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

III.1. Мовна особистість здобувача освіти: структура, рівні, компетентності

Проблема формування мовної особистості в сучасній українській лінгводидактиці набуває особливої актуальності в умовах оновлення змісту мовної освіти, компетентісно орієнтованого навчання та посилення ролі української мови як державної. У центрі цих змін стоїть здобувач освіти – дитина, яка опановує мову не лише як комунікативний інструмент, а як цінність, культурний код, основу власної ідентичності. Саме тому концепт «мовна особистість» стає одним із провідних у сучасній педагогічній та методичній науці.

У контексті вивчення граматики особливого значення набувають ідеї Олени Курило, яка першою системно вибудувала граматичну пропедевтику української мови для дітей, врахувавши психологічні особливості дитячого мовлення, природні шляхи засвоєння граматичних явищ та принципи формування мовної компетентності. Її підхід дозволяє осмислити становлення мовної особистості як поетапний, структурований і методично керований процес.

Під мовною особистістю розуміють індивіда, «який володіє національною мовою як системою, нормами й правилами її функціонування, здатний реалізовувати мовленнєву діяльність у різних ситуаціях спілкування, критично осмислювати мовні явища та творчо використовувати мовні ресурси» [12, 33]. Мовна особистість – це не лише носій мови, а її активний користувач, творець текстів, інтерпретатор смислів, комунікатор і член мовної спільноти. У шкільній педагогіці це поняття тлумачиться більш конкретно – як результат «цілеспрямованого навчання та виховання, що забезпечує розвиток

мовленнєвих, лінгвістичних, соціокультурних і стратегічних компетентностей учня» [23, 68]. Отже, мовна особистість формується поступово, у процесі системної мовної освіти, а не виникає спонтанно.

Сучасні державні стандарти загальної середньої освіти визначають розвиток мовної особистості одним із ключових результатів навчання української мови. Це зумовлює потребу у переосмисленні традиційних методів опанування граматики, їх модернізації відповідно до психологічних принципів, засад комунікативного та компетентнісного підходів та орієнтації на реальні мовленнєві потреби здобувачів освіти.

Структура мовної особистості містить кілька взаємопов'язаних компонентів, які відображають мовні знання, уміння, особистісні якості та ціннісні орієнтації в царині мови. Найчастіше виокремлюють такі складники: вербально-семантичний; комунікативно-діяльнісний; когнітивний; соціокультурний; ціннісно-мотиваційний [22, 38].

Вербально-семантичний компонент охоплює знання мовної системи – лексики, граматики, орфоепічних та орфографічних норм. Саме він закладає фундамент для подальшого розвитку комунікативних умінь. Йому відповідає оволодіння елементарними граматичними уявленнями, які й були предметом уваги Олени Курило. Вона наголошувала, що формування таких уявлень має відбуватися природно, на основі аналізу мовлення учня, поступового узагальнення і впорядкування вже відомих мовних фактів.

Комунікативно-діяльнісний компонент передбачає вміння застосовувати мовні знання у реальних ситуаціях, створювати тексти, використовувати мовні засоби відповідно до мети та умов спілкування. Це також здатність до діалогу, монологу, володіння різними типами висловлювань. У сучасній школі його формують через комунікативно орієнтовані вправи, інтерактивні методи, роботу з практичними ситуаціями.

Когнітивний компонент включає мовленнєве мислення, здатність аналізувати мовні явища, встановлювати закономірності, оперувати поняттями, узагальнювати мовний матеріал. Олена Курило підкреслювала, що граматика

має не стільки нав'язувати правила, скільки «організовувати мислення дитини» [17, 196], розвивати здатність помічати граматичні зв'язки в мовленні.

Соціокультурний компонент охоплює знання мовленнєвого етикету, національно-культурних традицій, мовних норм, пов'язаних із культурою українського народу. У перспективі НУШ цей компонент розглядається як невід'ємна частина формування національної ідентичності.

Ціннісно-мотиваційний компонент – це ставлення до мови, мовленнєвої діяльності, усвідомлення значущості української мови як державної, як основи культури й національного світогляду. Без мотивації мовна діяльність не може бути продуктивною; тому формування високої внутрішньої цінності мови – одне з ключових освітніх завдань, на яке працює і система граматичного навчання.

Формування мовної особистості є поетапним процесом, що охоплює кілька рівнів. На початковому рівні (1–4 класи) відбувається становлення елементарних мовних уявлень, формування правильності та чистоти мовлення, розвиток уміння слухати, розуміти, відтворювати та творити прості висловлювання, оволодіння основами граматичної системи. Тут надзвичайно важливою є «Початкова граматики української мови» Олени Курило, яка пропонує систематизований, але доступний для дитини спосіб ознайомлення з ключовими граматичними категоріями. Авторка вибудовує шлях від живого мовлення дитини до узагальненого граматичного поняття, що цілком відповідає природі формування мовної особистості.

На базовому рівні (5–9 класи) відбувається поглиблення мовної компетентності, формування умінь аналізувати та оцінювати мовні явища, становлення індивідуального стилю мовлення, розвиток здатності до свідомого вибору мовних засобів.

Профільний рівень (10–11 класи) – це рівень, на якому мовна особистість набуває зрілої форми: розвиваються критичне мовне мислення та мовленнєва рефлексія, здійснюється самостійна текстотворча діяльність, учень оволодіває складними мовними структурами й стилями.

У межах компетентнісної парадигми шкільної освіти мовна особистість розглядається як носій певної системи компетентностей. Найважливіші з них є комунікативна компетентність (здатність ефективно використовувати мову у процесі спілкування, дотримуючись норм сучасної української мови); лінгвістична (мовна) компетентність (охоплює знання мовної системи, її структурних категорій, граматичних зв'язків, закономірностей функціонування); мовленнєва компетентність (уміння будувати висловлювання різних стилів і типів, доречно використовувати мовні ресурси, створювати та інтерпретувати тексти); соціокультурна компетентність (розуміння мовних явищ у контексті культури, традицій, національних цінностей); стратегічна компетентність (уміння орієнтуватися в комунікативній ситуації, добирати мовні засоби відповідно до умов, цілей, адресата) [за 19].

Сучасні дослідники підкреслюють, що граматики в цьому процесі відіграє не лише технічну, а концептуальну роль: вона забезпечує структурний фундамент мовлення, допомагає здобувачеві освіти зрозуміти закономірності мови, критично ставитися до мовних форм і свідомо їх використовувати.

Значення «Початкової граматики української мови» Олени Курило для формування мовної особистості важко переоцінити. Вчена наполягала, що грамика має не зводитися до механічного заучування правил, а спонукати учня мислити, аналізувати, порівнювати, узагальнювати. Так граматичне навчання стає інтелектуальним [7, 174].

Підручник побудований на принципі природовідповідності: учень спершу аналізує знайомі явища мовлення, а вже потім узагальнює їх у вигляді граматичного правила.

Олена Курило чітко структурувала граматичний матеріал відповідно до можливостей учня. Усе подається поступово – від простого до складного. У праці наголошено, що граматичні знання мають відразу застосовуватися у мовленнєвій діяльності – у побудові речень, текстів, у виправленні мовленнєвих помилок.

Неабиякою є виховна функція граматики. Олена Курило підкреслювала, що навчання мови – це водночас виховання культури думки, культури мовлення й національної самосвідомості.

ГраMATика відіграє ключову роль у формуванні структурної та когнітивної основи мовної особистості. Вона допомагає усвідомити закономірності мови; формувати логічне мовне мислення; будувати нормативне, грамотне, зв'язне мовлення; розвивати рефлексивні здібності (вміння оцінювати власне мовлення); засвоїти національно-культурні моделі мовлення. Такий підхід дозволяє сформувати в учня не лише технічну грамотність, а стійке відчуття мови, яке стає основою професійної, громадянської, культурної ідентичності.

Отже, формування мовної особистості здобувача освіти – комплексний і багаторівневий процес, що спирається на мовну систему, комунікативні уміння, національно-культурні компетентності та ціннісні орієнтири. Початкова граMATика – це фундамент, на якому будується вся подальша мовна освіта. Тож надзвичайно важливо, щоб вона була науковою, методично виваженою, психологічно обґрунтованою [28, 48].

Ідеї Олени Курило у цій сфері мають надзвичайне значення: вони забезпечують природовідповідність навчання, опору на мовленнєвий досвід, розвиток самостійного мислення, формування усвідомлених мовних умінь. Її підхід дає змогу формувати мовну особистість не формально, а змістовно – глибоко, послідовно, компетентнісно.

Підручник Олени Курило та її науково-методичні розвідки містять комплекс положень, що прямо впливають на формування ключових складників мовної особистості.

Учена послідовно вибудовує поняття граматичної системи як засобу впорядкування мовлення, а не як набору абстрактних правил. Її орфоепічні та морфологічні норми спираються на реальні мовні процеси, тому сприяють природному засвоєнню форм слів, правильному узгодженню та керуванню, уникненню кальок і неприродних конструкцій [27, 70].

Мовна грамотність у сучасній школі передбачає здатність застосувати граматичне знання у мовленнєвій діяльності. Граматика має бути підпорядкована розвитку мовлення. Це передбачає опрацювання структур речення на прикладах природних текстів, постійне звернення до інтонації, ритму, логіко-смыслових зв'язків, тлумачення синтаксичних конструкцій у зв'язку з комунікативною метою. Це повністю узгоджується з сучасними комунікативними стандартами освіти.

Авторка «Початкової граматики української мови» стверджувала, що правопис має пояснюватися через внутрішню логіку мови. Цей принцип дає змогу зменшити механічність у вивченні орфографії, виробити системне бачення мовних явищ, формувати пунктуаційні навички як результат синтаксичної грамотності, а не заучування правил.

Підручник Олени Курило несе потужний націєтворчий потенціал. Він стверджує автентичність української мовної системи, утверджує самодостатність українських граматичних моделей, підкреслює красу, природність і логічність рідної мови. У сучасному контексті це сприяє формуванню в учнів відповідального, емоційно забарвленого ставлення до мови як до культурної цінності, елемента національної ідентичності.

III.2. Шляхи інтеграції напрацювань Олени Курило в сучасний урок української мови

Актуалізація науково-методичної спадщини Олени Курило в умовах трансформації ЗЗСО є важливим напрямом модернізації змісту навчання української мови. Її «Початкова граматика української мови» не лише заклала підвалини шкільної граматичної пропедевтики, а й стала «взірцем науково виваженої, психолого орієнтованої моделі формування мовної компетентності» [22, 12]. Сучасні тенденції – компетентнісний підхід, діяльнісна парадигма, акцент на інтеграції знань – зумовлюють потребу відновлення й оновлення

традиційних методик, у яких ідеї Олени Курило можуть відіграти важливу роль.

Щоб інтегрувати ідеї науковиці в сучасну методику, необхідно виходити з трьох ключових принципів, які вона сама декларувала у своїй граматиці: природовідповідність (навчання має спиратися на живе мовлення учня, його реальні мовні навички); системність і поетапність (граматичні поняття мають подаватися поступово, логічно, з урахуванням вікових можливостей учня); мовленнєва спрямованість граматики (будь-яке граматичне знання має завершуватися мовленнєвою дією, тобто застосуванням). У сучасних освітніх документах ці принципи відповідають компетентнісному навчанню, діяльнісному підходу, конструктивістській педагогіці, комунікативній орієнтації уроку. Це означає, що інтеграція спадщини Олени Курило не потребує радикальної перебудови уроку – її ідеї органічно вписуються в сучасну навчальну парадигму.

Засади вченої безпосередньо резонують із текстоцентричним підходом Нової української школи. Учні працюють із невеликими текстами, виділяють граматичні явища, встановлюють зв'язки між словами й частинами речення, формулюють узагальнення. Саме такий шлях – від мовленнєвої практики до граматичного узагальнення – пропонувала й Олена Курило.

У «Початковій граматиці української мови» використано приклади з живої української мови, зрозумілі здобувачу загальної середньої освіти. Сучасний урок може інтегрувати це через зразки мовлення, ситуації реального життя, діалоги з підручника, висловлювання учнів, які слугують матеріалом для аналізу. На уроці варто організувати дидактичну ситуацію «відкриття нового знання», коли учень сам доходить висновку щодо закономірності мови. Педагогічний прийом, що сьогодні перегукується з положеннями Олени Курило: добір мовних фактів → їх порівняння → виділення спільних ознак → формулювання правила [6, 5].

Одна з найважливіших заслуг авторки підручника – структурована, методично виважена система подачі граматики. На сучасному уроці це може

реалізуватися як спіральна структура граматичного навчання. Учитель повертається до ключових граматичних категорій на різних етапах навчання, але з новим рівнем подачі. Учні спочатку інтуїтивно усвідомлюють мовні факти, пізніше – формальні поняття, ще пізніше – граматичні зв'язки і системні відношення.

Олена Курило орієнтувалася на принцип «від простого до складного» [13, 7]. Лексика, морфологія і синтаксис не існують окремо – вони тісно пов'язані. Тож урок має підкреслювати взаємозалежність граматичних форм і значень, граматичну зумовленість порядку слів, функції морфологічних категорій у синтаксисі. Це сприяє цілісному баченню мовної системи, а отже – формуванню мовної особистості.

Одна з центральних ідей Олени Курило – граматики для мовлення. У сучасному уроці це означає, що кожне правило має завершуватися мовленнєвою вправою, а знання перевіряються через уміння створювати тексти, а не лише відтворювати теорію.

Уроки сучасної граматики можуть включати мовленнєво-продуктивні, редагувальні, конструктивні, ситуативні та інтегровані вправи. Усі ці типи вправ відповідають моделі методики Олени Курило, яка вважала, що граматичний матеріал має бути «живим».

Текстоцентризм – важливий напрямок модернізації уроку. Саме текст, на думку Олени Курило, є найкращим середовищем для засвоєння граматичних закономірностей. Завдання можуть включати створення коротких текстів різних типів, добір мовних засобів для втілення комунікативного завдання, аналіз функціонування граматичних категорій у тексті [19, 105] .

Хоча Олена Курило працювала на початку ХХ століття, її принципи легко адаптовуються до сучасних інноваційних методів: методу проєктів, проблемного навчання, застосування інтерактивних форм, використання цифрових ресурсів.

Учена завжди наголошувала на міждисциплінарності мовної освіти. Сучасний урок може інтегрувати її ідеї через зв'язки української мови з

літературою (текстоцентризм), історією (етимологія, історія мови), культурологією (мовні традиції), природознавством (тексти з реальних тем життя). «Таке впровадження відповідає концепції НУШ – формування цілісної картини світу» [24, 58].

Важливу роль у впровадженні спадщини Олени Курило відіграє учитель. Саме він має відбирати граматичний матеріал з опорою на мовний досвід учня; використовувати системно організовані мовні спостереження; спрямовувати урок на розвиток мислення, а не лише на відтворення правил; формувати культуру мовлення, національну ідентичність, повагу до української мови; бути фасилітатором мовленнєвої діяльності.

Отже, інтеграція напрацювань Олени Курило в сучасний урок української мови є не лише даниною традиції, а й ключовим чинником модернізації мовної освіти. Її ідеї – природовідповідність, системність, зв'язок граматики й мовлення, культурна спрямованість – цілком узгоджуються з концепцією Нової української школи та принципами компетентнісного навчання. Такий урок української мови сприятиме формуванню мовної особистості учня, розвитку мислення і мовленнєвих умінь, вихованню культури українського слова, становленню національної ідентичності. Педагогічна спадщина Олени Курило не лише зберігає актуальність, а й є методичним ресурсом, здатним забезпечити якісний розвиток мовної освіти України в умовах ХХІ століття.

III.3. Методичний комплекс вправ, укладений на основі принципів «Початкової граматики української мови» Олени Курило

Методичний комплекс вправ, побудований на основі завдань, уміщених у «Початковій граматиці української мови» Олени Курило [13, 10–93], має на меті не лише формування системних граматичних умінь і навичок, а й розвиток мовної особистості здобувача освіти – активного, компетентного, відповідального користувача української мови. У своїй праці Олена Курило визначила засадничі принципи навчання граматики: «наочність, послідовність,

доступність, зв'язок граматики з живою мовою, опора на мовну інтуїцію, органічне поєднання теорії та практики, розвиток відчуття мовної норми» [4, 48]. Саме ці підходи стали фундаментом запропонованого комплексу вправ.

Підготовлені вправи зорієнтовані на учнів 5–9 класів закладів загальної середньої освіти, однак можуть бути адаптовані і для 10-11 класів. Упорядкування комплексу відповідає компетентнісній моделі сучасної мовної освіти, передбачає поєднання мовленнєвих, лінгвістичних, комунікативних, ціннісних та культурних компонентів розвитку мовної особистості.

I. Вправи на формування фонетико-орфоепічної компетентності.

Вправа 1. «Упізнай звук у слові».

Прочитай слова. Визнач, який звук у слові вимовляється інакше, ніж очікується за написанням.

Кінь, тінь, дзвін, джміль, сьогодні, щастя, шістсот.

Вправа 2. «Вимов правильно» (орфоепічний тренінг).

Прочитай подані вислови, дотримуючись норм української літературної вимови.

Зв'язок, контрастний, фаховий, документ, одинадцять, чіткий, цікаво.

Вправа 3. «Поясни фонетичне явище».

Порівняй пари слів і визнач, яке фонетичне явище в них відбувається:

Ніж – ніс, поли – полю, діти – дітки, зшити – [ш:ити].

II. Вправи на розуміння морфологічної системи.

Вправа 4. «Визнач рід: чому саме так?».

Учням подають групи іменників, серед яких трапляються складні випадки визначення роду.

Колібри, шампунь, путь, кумис, депо, цівка, мишеня, північ.

Вправа 5. «Постав у потрібний відмінок».

Учням пропонують короткі фрази, у яких треба змінити форму іменників відповідно до ситуації.

Немає (листок), пишаюсь (країна), подорожую (Дніпро), зібрались (школа).

Вправа 6. «Утворюємо власні приклади».

Учні складають по 3 речення з іменниками різних відмінків, вживаючи незвичні або омонімічні форми

Мати – мати, раз – разу, око – оці...

Вправа 7. «Знайди помилку».

Учні виправляють помилки у словосполученнях:

Самий красивий, більш кращий, самий найважливіший, дуже ближчий.

Вправа 8. «Творення ступенів порівняння».

Скласти таблицю правильних і неправильних форм прикметників; пояснити логіку.

Вправа 9. «Час і вид».

Визначити вид дієслів:

Нести – понести, писати – написати, ловити – зловити.

Вправа 10. «Узгодження дієслів з підметом».

Виправити речення:

Більшість учнів вирішили...; Троє друзів приходив...; П'ятеро дітей грала...

III. Вправи на синтаксично-мовленнєві вміння.

Вправа 11. «Типи зв'язків».

Визначити, який тип зв'язку: керування, узгодження, прилягання.

Висока гора, читати уважно, побачити друга, бігти швидко, листя опале.

Вправа 12. «Будуємо прості речення».

Наведено набір слів. Учні створюють граматично правильні конструкції.

Сонце, освітити, ранок, золотий; вітер, приносити, прохолода.

Вправа 13. «Ускладни речення».

Візьми просте речення та зроби його складним:

Учні зайшли до класу.

IV. Пунктуація як логіко-граматична основа мовлення.

Вправа 14. «Кома як межа смислу».

Запропонувати контексти, де відсутність коми змінює зміст:

Спалахнула ніч темрява огорнула місто.

Вправа 15. «Інтонаційне читання».

Учитель читає речення з різними паузами. Учні визначають пунктограму за логікою.

V. Вправи на формування словотвірної компетентності.

Вправа 16. «Морфемне моделювання».

Визначити у словах морфеми. Побудувати нові слова за аналогічними моделями.

Передмістя, непрочитаний, дитячість, зимувати.

Вправа 17. «Гнізда слів».

Учні будують словотвірне гніздо від слів:

Ліс, думати, грати, весна.

Вправа 18. «Зміна частини мови через словотвір».

Весна → весняний; читати → читання; швидкий → швидкість.

VI. Лексико-семантичні вправи.

Вправа 19. «Лексична точність»

Учням подають слова-пароніми. Скласти по 2 речення для кожної пари й пояснити значення.

Адрес — адреса, ефектний — ефективний, особистий — особовий.

Вправа 20. «Синонімічні ряди».

На основі поданого слова скласти синонімічний ряд. Оцінити стилістичну відтінковість.

Гарний, швидкий, мудрий, блискучий.

Вправа 21. «Антонімічні кольори мови»

Дібрати пари антонімів та скласти текст із 5–7 речень.

VII. Комунікативно-діяльнісні вправи.

Вправа 22. «Створи ситуацію».

Учням пропонують мовленнєву ситуацію: Ти запізнився на урок, але маєш грамотно пояснити причину. Необхідно обрати мовні конструкції, ужити різні види речень.

Вправа 23. «Діалог з пунктуацією».

Створити діалог із правильним використанням розділових знаків (репліки, звертання, вставні слова).

Вправа 24. «Міні-монолог».

Тема: Чому важливо дотримуватися мовної норми?

У монологі обов'язково використати три складнопідрядні речення; два прикметникові словосполучення; один омонім.

VIII. Творчі вправи.

Вправа 25. «Написання есе».

Тема: Українське слово як духовна цінність.

У тексті взяти приклади синонімів, антонімів, словотвірні моделі, складні речення.

Вправа 26. «Побудуй модель тексту».

Учні отримують три абзаци тексту, у яких порушено логічний порядок. Необхідно відновити послідовність.

Вправа 27. «Редактор мовної норми»

Наведено текст із помилками. Учні виступають «редакторами», виправляють граматику, лексику, пунктуацію.

IX. Інтерактивні вправи.

Вправа 28. «Граматичне лото».

Учитель роздає картки з морфологічними категоріями, а учні мають знайти відповідні слова.

Вправа 29. «Мовний квест»

Квестові завдання: знайти в тексті п'ять прикметників; змінити форму двох іменників; утворити складне речення з двох простих.

Вправа 30. «Порівняй і зроби висновок».

Порівняти два тексти: граматично правильний і неправильний.

Учні визначають, як помилки впливають на зміст і стилістичну якість.

Отже, запропонований методичний комплекс вправ реалізує педагогічну спадщину Олени Курило, адаптуючи її принципи до вимог сучасної шкільної мовної освіти. Вони спрямовані на формування системного граматичного

мислення, мовної інтуїції, здатності грамотно, точно, творчо користуватися українською мовою. Через поєднання аналітичних, тренувальних, комунікативних та творчих завдань забезпечується розвиток мовної особистості – цілісної, компетентної, культурно орієнтованої.

Ідеї Олени Курило мають великий потенціал для формування мовної особистості сучасного здобувача освіти. Її підхід до граматики як до засобу розвитку мовлення, логіки і мислення відповідає ключовим принципам Нової української школи та сучасної компетентнісної освіти. Методичні положення сприяють гармонійному розвитку мовної грамотності, комунікативної компетентності, орфографічної та пунктуаційної культури, формують цілісне й відповідальне ставлення до української мови. Її напрацювання можуть бути інтегровані в сучасний урок української мови на різних етапах – від пояснення нового матеріалу до формування ціннісних орієнтирів. Розроблений методичний комплекс засвідчує, що використання принципів Олени Курило сприяє розвитку в учнів аналітичного мислення, творчих мовленнєвих умінь і підвищенню рівня мовної компетентності. Доробок Олени Курило є не лише історично значущим, а й методично актуальним, а її підходи можуть слугувати дієвим засобом формування мовної особистості здобувача загальної середньої освіти в умовах сучасних освітніх парадигм.

ВИСНОВКИ

Виконане магістерське дослідження уможливило комплексно осмислити місце й значення «Початкової граматики української мови» Олени Курило в історії українського мовознавства та сучасної лінгводидактики, а також простежити її вплив на формування мовної особистості здобувача загальної середньої освіти. Отримані результати підтверджують актуальність звернення до спадщини Олени Курило як однієї з ключових постатей ХХ ст.

У результаті виконання магістерської роботи було зроблено такі висновки:

1. Узагальнений аналіз розвитку граматичної думки ХІХ–ХХ ст. показав, що ідеї нормування, системності та народнорозмовного підґрунтя української граматики, які були предметом наукових пошуків О. Потебні, К. Михальчука, П. Житецького та інших учених, знайшли подальше методологічне втілення у працях Олени Курило. Її підхід поєднав академічність, орієнтацію на мовні закономірності та національно спрямовану ідею формування культури українського мовлення. У різножанрових дослідженнях ученої чітко окреслено принципи унормування фонетичних, акцентуаційних і морфологічних явищ, що згодом стали основою української кодифікаційної традиції.

2. «Початкова граматика української мови» стала новаторським підручником, який у 1920–1930-х роках започаткував модель шкільного навчання, зорієнтовану на логічність подачі граматичного матеріалу, діяльнісний характер засвоєння та взаємозв'язок між системою мови й мовленням. Структурний аналіз підручника засвідчив, що граматика Олени Курило ґрунтується на чітко продуманій послідовності мовних явищ, використанні вправ на спостереження, аналіз, реконструкцію, моделювання, що робить її близькою до сучасних компетентнісних та комунікативних підходів до навчання української мови.

3. Лінгвістичні інновації Олени Курило – зокрема увага до живомовних фонетичних процесів, розмежування властивих і невластивих українській мові форм, точний морфологічний опис і чітка синтаксична система

– засвідчили її випереджальний характер як мовознавця. У підручнику реалізовано прагнення зробити граматику доступною, практично зорієнтованою, науково точною, що й стало однією з причин його впливу на подальший розвиток методики викладання української мови.

4. Проведений порівняльний аналіз із сучасними шкільними підручниками показав високий ступінь інваріантності багатьох принципів Олени Курило: увага до народнорозмовної основи, системність навчання мовних рівнів, послідовне формування орфографічних і пунктуаційних умінь, робота з текстами, зорієнтована на формування мовної особистості. Водночас сучасна школа модернізує її підходи, доповнюючи їх компетентнісними, інформаційними та комунікативно-діяльнісними технологіями.

5. Теоретичне осмислення концепту «мовної особистості» дало змогу визначити ті компоненти, які безпосередньо корелюють із методичними положеннями науковиці: мовна грамотність, орфоепічна й орфографічна культура, мовна свідомість, ціннісне ставлення до українського слова. Виявлено, що підручник «Початкова грамика української мови» містить навчальні моделі, які стимулюють аналітичне, рефлексивне, комунікативне мислення учня, що є складниками розвитку мовної особистості.

6. Створений у роботі методичний комплекс вправ на основі завдань, уміщених у «Початковій граматиці української мови» Олени Курило продемонстрував можливість інтеграції ідей мовознавиці в сучасний урок української мови. Запропоновані завдання орієнтовані на розвиток мовленнєвої й мовної компетентностей, формування навичок аналізу мовного явища, осмисленого застосування норм української мови, вироблення внутрішньої мотивації до грамотного висловлювання.

Отже, науково-педагогічна спадщина Олени Курило є важливим методологічним і практичним підґрунтям для розвитку української мовної освіти та формування компетентної, культурної й національно свідомої мовної особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баран Н. Термінологічна спадщина Олени Курило: «Матеріали до української діалектології і фольклористики». *Термінологічний вісник*. 2021. Вип. 6. С. 138–148.
2. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. Київ: Наукова думка, 1993. 246 с.
3. Бондар О. Історія української граматичної думки. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2016. 312 с.
4. Вакуленко, Г.М., Клипа, Н.І. Проблеми мовної норми в науковому доробку Олени Курило. *Репресовані мовознавці: збірник наукових праць*. 2010. Ніжин. С. 48–54.
5. Варзацька Л., Кратасюк Л. Інтерактивні методи навчання. *Дивослово*. 2005. № 2. С. 5–6.
6. Голуб Н.Б. Категорійний апарат сучасної української лінгводидактики: проблеми і перспективи. *Українська мова і література в школі*. 2013. №3. С. 2–8.
7. Гамалія В. М. Внесок Олени Курило в українську наукову термінологію. *Нариси з історії природознавства і техніки*. № 44. 2012. С. 173–177.
8. Глібчук Н. М. Мовознавчі погляди Олени Курило: дис. на здобуття наукового ступеня канд. ділол. наук зі спеціальності 10.02.02. – українська мова. Львів: Львівський державний університет ім. Івана Франка, 1994. 167 с.
9. Довбня Л. Лінгвістичні студії Олени Курило. *Переяславська мовознавча толока: збірник тез I міжнародної науково-практичної конференції*. Переяслав-Хмельницький. 2019. С. 42–45.
10. Єщенко Т. Репресії сталінського режиму проти становлення мови медичної науки на національному ґрунті (на прикладі наукової творчості Олени Курило). *Національна пам'ять (на вшанування жертв*

- тоталітаризму*): міжуніверситетський збірник наукових праць. Вип. II. 2018. С. 51–57.
11. Калакура Я. «Україна – постаті» як концентр українознавства. *Українознавство*. 2013. №3–4. С. 10–18.
 12. Кравченко Г. Нормативність в українській мові: історичні та сучасні виміри. Тернопіль: Мандрівець, 2021. 276 с.
 13. Курило О. Початкова грамати́ка української мови / Підготовка до друку, вступна стаття і примітки Дмитра Бучка. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. 184 с.
 14. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. *Початкова грамати́ка української мови*. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. С. 128–135.
 15. Курченко І. Погляди Олени Курило на становлення мовної норми. *Культура слова*. Вип. 28 (64). 2018. С. 23–33 с.
 16. Кучеренко І. Становлення української граматичної школи. Одеса: Астропринт, 2017. 302 с.
 17. Матіяш, Д. Внесок Олени Курило в розвиток сучасної української літературної мови. *Молода нація*. Вип. 10, 2019. С. 195–215.
 18. Мацько Л. Стилiстичне унормування української літературної мови у концепції Олени Курило. *Репресовані мовознавці: збірник наукових праць*. Ніжин. 2010. С. 16–21.
 19. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / За ред. М. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2004. 400 с.
 20. Мовна освіта: виклики, перспективи та інновації: збірник наукових праць / за заг. ред. А. А. Юмрукуз. Одеса: Магістр, 2025. 102 с.
 21. Освіта ХХІ століття: теорія, практика, перспективи: *Дидактика: теорія і практика*: зб. наук. праць / за наук. ред. Г. О. Васьківської. Київ: Фенікс, 2019. 268 с.
 22. Пентилюк М. Комунікативно-діяльнісний підхід у навчанні української мови. Київ: Грамота, 2012. 128 с.

23. Романченко А. П. Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти: монографія. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2019. 541 с.
24. Сучасний урок української мови: компетентнісний підхід / За ред. Л. Мацько. Київ: Освіта, 2019. 304 с.
25. Українська мова у ХХ ст. – історія лінгвоциту. Документи і матеріали / За ред. Л. Масенко. Київ: КМА, 2009. 399 с.
26. Хоменко Л. Формування мовної особистості в умовах нової української школи. Київ: Педагогічна думка, 2021. 164 с.
27. Черемська, О.С. О. Потебня і О. Курило про унормування української літературної мови. *Наукові записки НТПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Мовознавство*, 1 (11). 2014. С. 27–30.
28. Чиженко О. Поняття мовної особистості: до історії питання. *Проблеми лінгводидактики*. Вип. 4. Дніпро: ДНУ 2020. 140 с.
29. Шевельов Ю. Олена Курило. *Початкова граматики української мови*. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. С. 93–127.
30. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2002. 132 с.